

موضوع:

اصول فقه: ۲۲ (فقه و حقوق: ۲۳۷)

گروه مخاطب:

تخصصی (طلاب و دانشجویان)

شماره کتاب: ۱۲۶۹

مسلسل انتشار: ۲۳۸۵

کتابهای دفتر تبلیغات اسلامی شعبه خراسان ۳۴/

صابری، حسین، ۱۳۲۵ -

فقه و مصالح عرفی / حسین صابری؛ تهیه دفتر تبلیغات اسلامی شعبه خراسان. - قم: بوستان کتاب قم (انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، ۱۳۸۴.

۳۲۸ ص. - (بوستان کتاب قم ۱۲۶۹). کتابهای دفتر تبلیغات اسلامی شعبه خراسان ۳۴ (اصول فقه: ۲۲، فقه و حقوق: ۲۳۷)

ISBN 904 - 371 - 816 - 5 / ۳۰۰۰۰ ریال

نهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

Howeyn Šāberī. Feqh Va Masāleḥ-e 'Orfī

ص. ع. به انگلیسی:

[Jurisprudence and public interests]

کتابنامه: ص. [۳۱۱] - ۳۲۸؛ همچنین به صورت زیر نویس.

لما یه.

۱. مصالح عمومی (فقه). ۲. عرف (فقه). ۳. فقه. فلسفه. الف. دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم شعبه خراسان. ب. دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم مرکز بوستان کتاب قم. ج. عنوان.

۲۹۷/۳۷۹

BP ۱۹۸/۵ / ص ۷

[۲۹۷/۳۷۹]

[BP ۱۶۱/۷ / ص ۷]

فقه و مصالح عرفی

حسین صابری

تهیه: دفتر تبلیغات اسلامی شعبه خراسان

بیت‌نشر کتب

۱۳۸۴

بستان کتاب

فقه و مصالح عرفی

- نویسنده: حسین صابری • تهیه: دفتر تبلیغات اسلامی شعبه خراسان
- ناشر: مؤسسه بوستان کتاب قم (انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)
- لیتوگرافی، چاپ و صحافی: چاپخانه دفتر تبلیغات اسلامی • نوبت چاپ: اول / ۱۳۸۴
- شمارگان: ۱۵۰۰ • بها: ۳۰۰۰ تومان

نامی حقوق © محفوظ است

printed in the Islamic Republic of Iran

✓ دفتر مرکزی: قم، خ شهدا (صفایه)، ص پ ۹۱۷، تلفن: ۷۷۲۲۱۵۵-۷، نمایر: ۷۷۲۲۱۵۲

✓ فروشگاه مرکزی: قم، چهارراه شهدا (مرحله ۱۲۰۰۰ عنوان کتاب با همکاری ۱۷۰ ناشر)

تلفن بخش: ۷۷۲۲۲۲۶

✓ فروشگاه شماره ۲: تهران، خ فلسطين جنوبی، کوچه دوم (پهن)، تلفن: ۶۶۶۰۷۳۵

✓ فروشگاه شماره ۳: مشهد، چهارراه خسروی، مجتمع پاس، تلفن: ۲۲۳۳۶۷۲

✓ فروشگاه شماره ۴: اصفهان، چهارراه گرمائی، گلستان کتاب، تلفن: ۲۲۲۰۳۷۰

پست الکترونیک: E-mail: info@bustaneketab.com

جدیدترین آگار مؤسسه و آشنایی با آن در وب سایت:
<http://www.bustaneketab.com>

با قدردانی از همکاری که در تولید این اثر نقش داشته اند:

○ ویراستار: مسلم سلگی ○ استخراج فهرست: بیژن سهرابی ○ اصلاحات حروف نگاری: امیرحسین علیزادگان، احمد آخلی
○ و محمّد جبوری ○ صفحه‌آرا: احمد مؤتمنی ○ نمونه‌خوانی: سید رضا هدایتی، سجاد بیگی، ابوالحسن مسبب‌زاد،
حسن حسینی، بیژن سهرابی، جلیل حبیبی و محمد جواد مصطفوی ○ کنترل فنی صفحه‌آرایی: سیدرضا موسوی‌منش
○ نظارت و کنترل: عبدالهادی اشرفی ○ طراح جلد: مجید سامان ○ مسئول تولید: حسین محمدی ○ پی‌گیر چاپ: سید رضا
محمدی

چکیده

جستار حاضر در زمره‌ی پژوهش‌های بنیادی در گستره‌ی فلسفه‌ی فقه به شمار می‌آید و بر آن است که از راه نظریه‌پردازی‌های نو و موشکافانه به پرسمان‌های نوپیدا پاسخ گفته و با نگرشی نوین، راه کارهایی کارآمد و سازگار با موازین اسلام ناب را ارایه داده و چالش‌های فرا روی پژوهش‌گران، نظریه پردازان و دولت مردان نظام اسلامی را در این عرصه از میان بردارد.

این نوشتار با چنین رویکردی پیرامون مفهوم «مصلحت» دست به کاوش زده و به منظور روشن سازی قلمرو مفهومی و جایگاه مناسب آن در دانش فقه ضمن ارایه‌ی دسته بندی‌های گوناگون، آن را به عنوان یکی از مصادر تشریع اسلامی مطرح و به نقش ارزشمند آن در استنباط احکام تصریح و پیوند تنگاتنگ آن را با عرف نمایانده است و با ارایه‌ی شماری از موارد استناد به عرف در فقه شیعه و سنی در مسیر ایجاد وفاق میان آن‌ها گام برداشته و با این حال تلاش دارد که در ورطه‌ی هولناک اجتهاد به رأی و سکولاریزم دینی نیفتد و در نهایت با ردیف کردن چالش‌های فرا روی نهادینه شدن «مصلحت» به عنوان مصدر استنباط حکم در صدد ارایه‌ی راه کارهایی برای شناخت ملاک مصلحت و مرجع تشخیص دهنده‌ی آن برآمده است.

کلید واژه‌های اصلی: احکام دین، احکام حکومتی، استصلاح، استنباط،
تبدل احکام، تبدل مصالح، تبعیت احکام از مصالح و مفسد، عرف، مقتضیات
زمان و مکان، نهاد تشخیص مصلحت.

www.ketab.ir

فهرست مطالب

۱۱	سخنی با خواننده
۱۳	یادداشت آغازین

فصل اول: کلیات

۱۷	مصلحت
۲۴	اقسام و مراتب مصلحت یا مقاصد
۲۶	دسته‌بندی مصلحت به لحاظ قوّت یا مرتبه آن
۲۹	دسته‌بندی مصلحت به لحاظ مزاحمت یا عدم مزاحمت آن یا مفسده
۳۱	دسته‌بندی مصلحت به لحاظ سرای تحقق آن
۳۲	دسته‌بندی مصلحت به لحاظ طرف آن
۳۳	دسته‌بندی مصلحت به لحاظ مقام و قلمرو
۳۳	(أ) مصلحت در مقام تشريع حکم
۳۴	(ب) مصلحت در مقام کشف و استنباط احکام نوین
۳۸	(ج) مصلحت در مقام امثال
۳۹	دسته‌بندی به لحاظ اعتبار یا عدم اعتبار در نگاه شرع

فصل دوم: مصلحت واقعی و تشریع احکام

۴۴	ابتنای احکام بر مصالح و مفاسد
۴۷	احکام، تابع مصالح
۵۴	استدلال بر وجود مصالح در احکام شرع
۵۴	استدلال بر مسلک معتزلی
۵۵	استدلال بر مسلک اشعری
۵۹	«کَلِّمًا حَکَمًا بِهَ الشَّرْعِ حَکَمًا بِهَ الْعَقْلِ»

فصل سوم: استنباط و مصلحت

۶۶	بررسی دیدگاه‌ها
۷۲	درنگی بر ادله
۷۲	ادله مخالفان
۷۷	ادله موافقان
۸۳	شیعه و مصالح مرسله
۹۴	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

فصل چهارم: عرف و مصلحت

۹۷	جایگاه عرف در استنباط
۱۰۳	استناد به عرف در فقه
۱۱۵	عرف و تفکیک دو حوزه
۱۲۹	شیعه و حدیث تفکیک
۱۳۲	تحکیم عرف و مسئله زمان و مکان

فصل پنجم: مصلحت و پیامدها

۱۳۳	تبدل مصلحت و تغییر احکام
۱۳۸	تبدل مصالح و فقه زمان و مکان
۱۵۱	امام خمینی علیه السلام و فقه زمان و مکان
۱۵۶	ثابت و متغیر

فصل ششم: مصلحت و چالش‌های فراروی

۱۶۵	چالش تعبد و تعلیل
۱۶۸	عبادات و تعبد
۱۷۸	معاملات و تعلیل
۱۹۴	چگونگی آگاهی از مقاصد شریعت
۱۹۹	مذاق شارع
۲۰۶	ضوابط مصلحت
۲۲۱	نهاد تشخیص دهنده مصلحت
۲۳۵	چکیده سخن
۲۴۳	فهرست‌ها
۲۴۵	آیات
۲۴۷	روایات
۲۴۹	اصطلاحات
۲۶۱	کتاب‌ها
۲۷۴	کسان
۲۸۶	مکان‌ها
۲۸۷	نمایه موضوعی
۳۱۱	کتاب‌نامه

سخنی با خواننده

مطالعات فقهی در دوره‌ کلی طبقه بندی می شدند: رده نخست شامل مباحث و مسائل درون فقهی است که دانش ارجمند فقه را شکل می دهد. دسته دوم، مطالعاتی از جنس معرفت های درجه دوم می اند که به فقه و دستگاه تفقه به مثابه یک دانش و از بیرون، نگاه می کند. این جست و جوها نسبت به دسته اول تقدّم رتبی دارند چه آن که با تعیین تکلیف در این بخش است که می توان در حوزه احکام و گزاره های دستوری، به نتایج مستدلّ و قابل قبول دست یافت. به همین جهت است که تلاش در پاسخ گویی به پرسمان های نوپیدا که دم به دم تازه می شوند، به خودی خود و به دون نظریه پردازی های مفید و کارگشا در بخش دوم، یک امر فرسایشی و انعکاسی خواهد بود.

از همین رو، گروه پژوهشی فقه دفتر خراسان چندی است که بیشتر دامنه فعالیت های فقهی خود را معطوف به مطالعات فلسفه فقهی کرده است که اثر حاضر نیز در همین راستا، تعریف می شود.

مسأله مصلحت و عرف گرچه پیشینه ای به بلندای تاریخ فقه و اصول - به ویژه در مکتب های فقهی اهل سنت - دارد، اما همچنان نیازمند رویکردی تازه و موşkافانه است، مخصوصاً در دستگاه استنباطی شیعه، چرا که علی رغم پذیرش قاعده تبعیت احکام از مصالح و مفاسد واقعیّه در رهیافت شیعی، غالباً با یک نگاه

«اِنّی» بدان پرداخته‌اند نه یک نگرش «لَمّی» مثلاً گفته‌اند: فلان عمل واجب شده، پس حتماً دارای مصلحت است. نه این که چون فلان رفتار، مصلحت دارد، پس باید واجب باشد.

همچنین جایگاه عرف نیز از سطح یک تعیین کننده مصداق یا روشن کننده یک مفهوم گنگ، عمدتاً فراتر نرفته است.

آمیختگی مفهوم مصلحت و عرف، چیزی است که امروز به آن سکولاریزم دینی می‌گویند یعنی روشی برای یافت گزاره‌های دینی که مبنی بر مصالح عرفی و پذیرش عقلانی است که بخشی است حساس و پُرخطر. از یک سو تفریط در آن، نقش تحولات اجتماعی، رویدادها، پیشرفت‌های علوم و تفاوت‌های زمانی، مکانی و اقلیمی را نادیده می‌انگارد و در نتیجه به یک فقه ایستا و ناکارآمد منتهی می‌گردد و افراط در آن نیز که یک نوع فقه المصلحه اطلاق است، به نسبی‌گرایی و نفی گزاره‌های ثابت دینی منجر می‌شود. از این رو، تلاش در جهت تبیین و تحدید دقیق مصلحت در حوزه احکام و عرفی‌سازی آن، از مباحث مهمی است که نویسندگان اندیشمند آن جناب آقای دکتر حسین صابری به خوبی - لاقابل در بخش‌های زیادی از مسأله - از عهده‌اش برآمده‌اند.

امید است پژوهشگران گرامی در تداوم، ژرف‌کاوی و استحکام این‌گونه مباحث، ما را یاری کنند.

انشاءالله

گروه پژوهشی فقه

معاونت پژوهش دفتر تبلیغات اسلامی خراسان

یادداشت آغازین

در این حقیقت تردیدی نیست که افعال الهی، هدفمند و احکام شرعی هم که از جانب او به بشر رسیده در پی رسیدن به مقصد یا مقاصدی است، که با مصالح انسان به عنوان خلیفه خدا سازگاری دارد یا اساساً بر آن انطباق می‌یابد.

پس می‌توان گفت: احکام دین که از جانب خدای حکیم است، در پی تحقق بخشیدن به مصلحت‌هایی برای بشر است. در این کلیت، صرف نظر از نزاع‌های مبنایی و اختلاف‌هایی در چگونگی بیان و چرایی این امر، اختلاف محتوایی مهمی وجود ندارد. اما آیا می‌توان با تکیه بر این پایه که شارع در پی مقاصدی است و به مصالحی نظر دارد، در کار استنباط، به اصل مصلحت روی آورد و از رهگذر استصلاح، به فهم گزاره‌هایی جدید یا وضع مقرراتی نوین دست یازید؟ اگر چنین چیزی امکان‌پذیر باشد پیوند این استصلاح و ارتباط آن مصلحت با عرف و تشخیص عرفی چیست؟ و آیا اصولاً می‌توان تمایزی میان قلمروهای مختلف در این عرصه یافت؟ اگر چنین تمایزی یافت شود، حدود و ابعاد آن چیست؟ و اگر با هر معیار به مصلحت‌گرایی در فقه، میدان داده شود چه معیارهایی بر این پدیدار، حاکم خواهد بود؟

اینها و پرسش‌هایی از این دست، مسائلی است که در جستارهایی از

دیرین‌ترین تا امروزی‌ترین بررسی و کاویده شده‌اند و به آنها در هر مذهب و مسلکی بر پایه اصول و پیش فرض‌هایی کلامی، پاسخ یا پاسخ‌هایی داده شده است و بدین‌سان هر چند برخی مذاهب، چون مذهب مالکی پرچمدار استصلاح شده‌اند، اما این بحث کمابیش در آثار اصولیان مورد توجه قرار گرفته و آثار ارزشمندی ناظر به همین موضوع و مبحث پدید آمده است: از آثار کهنی چون الموافقات شاطبی، القواعد ابن عبدالسلام و اعلام الموقعین ابن قیم گرفته تا آثار جدیدی چون فقه الاولیات و کیلی (۱۴۱۶ ق.) و مقاصد الشریعه علوانی (۱۴۲۱ ق.).

در این میان نزد شیعه نیز موضع عمومی نفی سازوکارهایی جز آنچه به کشف متن و مفهوم آن مربوط می‌شود بوده است، اما در دهه‌های اخیر و به‌ویژه پس از پیروزی انقلاب اسلامی و قرار گرفتن فقه شیعی بر کرسی حکومت و به تبع آن رویارویی با پرسش‌هایی که قاعدتاً فقه فردگرای کهن با آن مواجه نبوده، توجه به مصلحت نیز ضرورت یافته و افزون بر اهتمام عملی جدی به مصلحت در فقه، جستارهایی نیز در زمینه مصلحت‌گرایی، استناد به مصلحت و همچنین عرف و دخالت آن در این حوزه انجام یافته است. با این همه و به‌رغم انتشار نمونه‌هایی از جستارهای معاصر در این باره، هنوز بخشی از پرسش‌ها که در زمینه فقه، مصلحت و عرف وجود دارد؛ بی‌پاسخ مانده یا پاسخ‌هایی که بدانها داده شده در خور تأمل دوباره یا ساماندهی نوین است.

جستار حاضر نیز نمونه‌ای از این دست است که اگر نگوئیم کاستی‌ای را از آنچه در جستارهای پیشین به چشم می‌آید از میان برداشته، دست‌کم نگاهی متمایز به این مباحث به‌ویژه مباحث مربوط به عرف و تمایز قلمروها

در این عرصه افکننده و حداقل تفاوت حاصل این جستار با دیگر تحقیق‌ها، همان تفاوتی است که میان دو انسان یا دو نگرش ممکن است رخ نماید. پیداست که آنچه در این نوشتار آمده حاصل تأمل نگارنده در حدّ فهم و دریافت او از منابع است و هیچ با دعوای صحت مطلق و جزمیت انگاره‌های مطرح در آن، همراه نیست. فرض‌هایی است که در نگاه نگارنده گزیده‌تر نموده است، هر چند همچنان میدان گشوده بر فرض‌هایی دیگر و پاسخ‌های دیگر به پرسش‌هایی که این تحقیق بدانها پرداخته است. امید که تحقیق‌های پسین گامی فراتر نهد و پرتوی دیگر از حقیقت بنمایاند.